

Döden beskrivs ofta i rumsliga termer och har egenskapen att den intensifieras på vissa platser, men påverkar och får konsekvenser på andra platser. Således kopplar döden samman en rad platser som på ett eller annat sätt är viktiga för den avlidne, de efterlevande och ibland även för samhället i stort. Döden är inte en marginell företeelse utan snarare ett universellt samhällsfenomen och en ständigt pågående process, men som ofta sker i det fördolda. Denna Ymer uppmärksammar döden som samhällsfenomen utifrån ett rumsligt perspektiv och av forskare från en rad olika discipliner. Bokens syfte är att visa på vilken bredd och relevans som forskning om döden har, men även vilka teoretiska bidrag denna tematik kan ge upphov till.

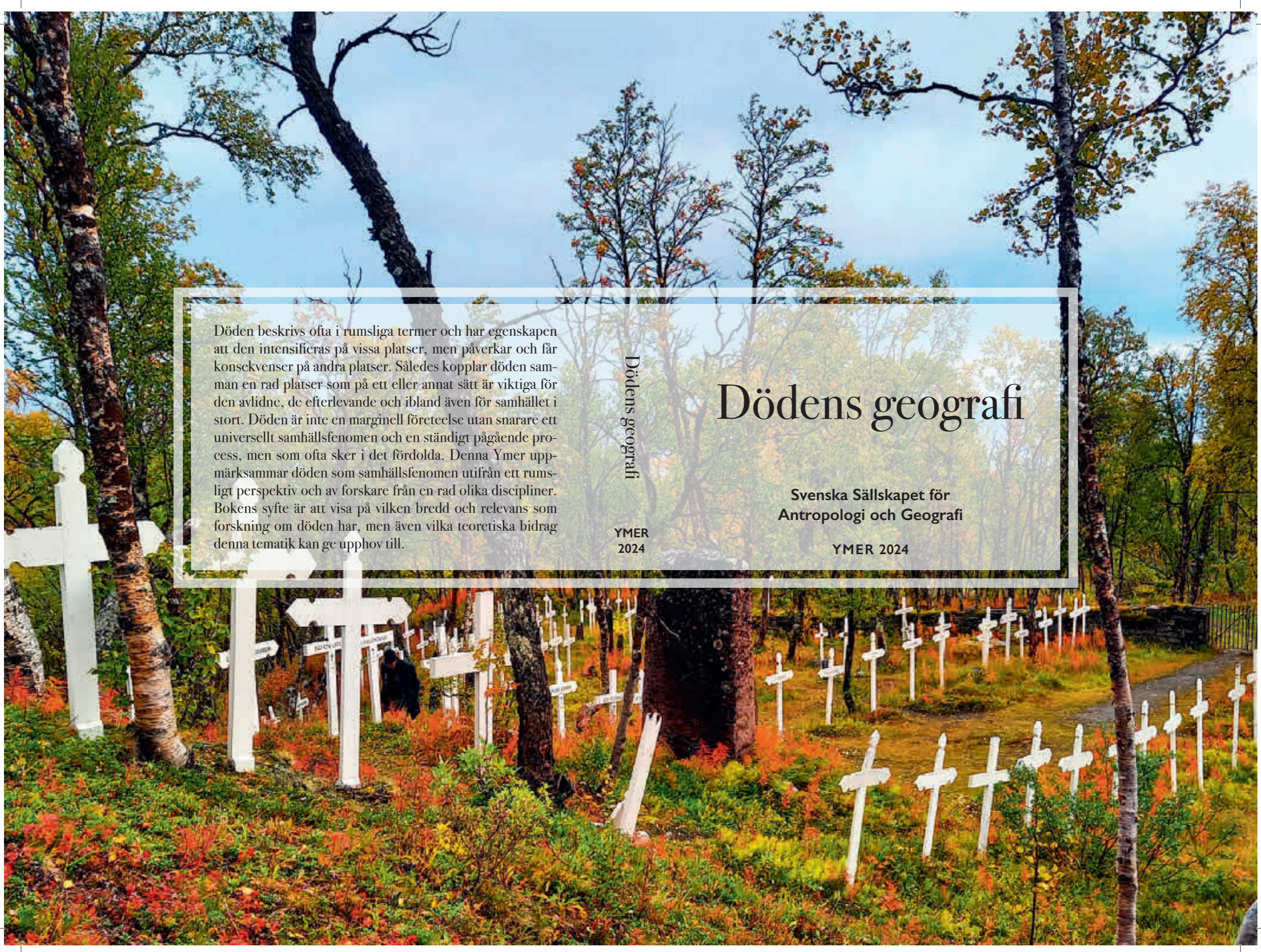
Dödens geografi

YMER
2024

Dödens geografi

Svenska Sällskapet för
Antropologi och Geografi

YMER 2024

*Begravningsplats i all evighet
– en historisk tillbakablick
på begreppet evig gravfrid*

HELENA NORDH & CRISTINA PRYTZ

De senaste årens ökade behov av så kallade särskilda gravplatser i kombination med befolkningsökning, urbanisering och förtätning av stadsmiljöer innebär att det inom några år kommer att bli brist på kistgravplatser i storstadsregionerna i Sverige. Snart måste det planeras för nya gravplatser eller utvecklas acceptabla tillvägagångssätt för att återanvända existerande gravar och utnyttja den redan avsatta gravplatsmarken mer effektivt. I Sverige råder *evig gravfrid*, vilket innebär att det är straffbart att skada eller flytta mänskliga kvarlevor. Detta inkluderar även kistor och urnor på begravningsplatser. För att lösa frågor om platsbrist samt bidra till att uppnå hållbara städer och begravningsplatser som välkomnar både kist- och urngravplatser av olika slag så behövs mer kunskap om begreppet *evig gravfrid* och vilka begränsningar gravfriden innebär för de huvudmän och förvaltningar som har ansvaret för att utveckla begravningsplatser i Sverige.

Begravningsplatserna fyller en samhällsfunktion som viloplats för de döda och minnesplatser för de efterlevande, men i takt med att stä-

derna växer och förtätas har storstädernas begravningsplatser även blivit allt viktigare som offentliga platser och gröna oaser i stadslandskapet. Under de senaste hundra åren har även begravningsstederna i Sverige förändrats på olika sätt vilket kommit till uttryck på begravningsplatsen. Ett exempel är skiftet från kistgravsättning till kremering (Aggedal 2016, 44). Andelen som valt begångelseformen kremering har, med vissa lokala undantag, ökat kontinuerligt i landet under 1900 och 2000-talet (SKKF 2022). Som en följd av detta har allt fler begravningsplatser inrättat minneslundar, askgravlundar och askgravplatser. Dessa har blivit ett alternativ till de traditionella kist- och urngravplatserna. Därtill väljer idag fler än tidigare att återlämna gravrätten när den löpt ut, vilket skapar förutsättningar för nya gravsättningar (Aggedal 2016, 66). Trots denna möjlighet så visar behovsanalyser från begravningshuvudmän i storstadsregioner att det inom några år kommer att bli brist på gravplatser, speciellt kistgravplatser och särskilda gravplatser för de som inte tillhör något kristet trossamfund.

I Sverige är det Svenska kyrkan som har huvudansvar för de allmänna begravningsplatserna, med undantag för Stockholm och Tranås där kommunerna bär ansvaret. Därtill finns det ett mindre antal enskilda begravningsplatser som drivs av församlingar (till exempel judiska församlingar) eller stiftelser. De allmänna begravningsplatserna är inte enbart till för Svenska kyrkans medlemmar utan ska vara öppna för alla, oberoende av tro eller livsåskådning. För att uppfylla Begravningslagen (SFS 1990:1144) och bidra till ett socialt hållbart samhälle genom en inkluderande begravningsverksamhet, ska begravningshuvudmännen av allmänna begravningsplatser tillhandahålla gravplatser för alla som är folkbokförda inom förvaltningsområdet, oavsett trostillhörighet. Det innebär att begravningsverksamheten måste erbjuda både urn- och kistgravplatser för att främja likvärdigt medborgarskap och bidra till inkludering (Nordh et al. 2021; Maddrell et al. 2021), viktiga begrepp som också ingår i FN's hållbarhetsmål.

Detta kapitel tar avstamp i storstädernas utmaningar kopplat till bristen på kistgravplatser. Det beskriver hur rådande lag om *evig gravfrid* har vuxit fram genom historien och diskuterar hur den begränsar och möjliggör för utveckling av framtidens begravningsplatser. Det redogör för hur begreppet har utvecklats i lagar, regelverk och i praktiken i Sverige de senaste 150-åren. Genom konkreta exempel från historien och från nutida praktik illustreras hur evig gravfrid hanterats över tid. Metoden som tillämpas består av dokumentstudier av lagtexter, nationella riktlinjer och andra relevanta historiska samt nutida dokument. Kapitlet är strukturerat enligt följande. Inledningsvis ges ett teoretiskt ramverk vilket placerar in begravningsplatser rumsligt (i kontexten) offentliga platser i Sverige. Efter detta följer kapitlets kärna, där presenteras begreppen gravrätt, återupplåtande av gravar och gravfrid. Med hjälp av konkreta exempel från litteraturen och praktiken diskuteras hur synen på evig gravfrid har förändrats genom åren. I efterföljande reflektion, diskuterar vi hur gravfrid kan komma att påverka utvecklingen av framtidens begravningsplatser.

BEGRAVNINGSPLATSENS ROLL I DET MODERNA SAMHÄLLET

Begravningsplatser är komplexa miljöer med en rad olika kvaliteter och funktioner. I ett teoretiskt ramverk framtaget av Grabalov och Nordh (2021) kan den skandinaviska begravningsplatsen betraktas utifrån fyra dimensioner, (1) en gränstrakt, (2) en andlig plats, (3) en multikulturell plats och (4) en multifunktionell plats. Nedan presenterar vi de olika dimensionerna vilka fungerar som en bas för vidare diskussion om hur evig gravfrid påverkar begravningsplatsens roll i framtiden.

Gränstrakten refererar till begravningsplatsen som en transcendent mötesplats där liv och död, dåtid och nutid, förenas. Det är en plats för sorg, minnen och reflektion om dåtid, nutid och framtid (Pettersson och Wingren 2011). Gränstrakten handlar också om begravningsplatsen som en tillgänglig och offentlig plats. Samtidigt som den är ytterst privat, både känslomässigt och juridiskt, genom de individuella gra-

varna. *Den andliga platsen* anspelar på tro och religion, men också reflektion och andlighet. Närvaron av döden och dess minnesmonument skapar en upphöjd och allvarlig atmosfär. För många är död och begravning kopplat till religiösa riter och traditioner, men det finns även de som skapar sina egna begravningsceremonier och traditioner helt utan religiös koppling (Beebeejaun et al. 2022; se även Aggedal 2024 i denna bok). Idag är begravningsplatsen därtill en mötesplats för olika kulturella uttryck och traditioner. Det är med andra ord en *multikulturell plats*. Val av gravsten, symboler och dekorationer kan vara ett sätt att kommunicera identitet men också religiös tillhörighet (Reimers 1999). Begravningsplatser som tillåter olika uttryck visar på diversitet och inkludering (Maddrell et al. 2021; Beebeejaun et al., 2022). Begravningsplatser är också *multifunktionella platser*. Deras huvudsakliga uppgift är att tillhandahålla gravplatser, men många av de urbana begravningsplatserna är också viktiga habitat för växter och djur, de är gröna lungor i statsmiljön och bidrar till biodiversitet (Kowarik et al. 2016) och bättre lokalklimat genom att t ex erbjuda skugga. Begravningsplatserna används också till rekreation av olika slag (Rae 2021; Quinton och Duinker 2019; Długoński et al. 2022; Goh och Ching 2020; Al-Akl et al. 2018; Lai et al. 2019) ett tema som är speciellt väldokumenterat i den skandinaviska urbana kontexten (Nordh et al. 2022; Nordh et al. 2023; Grabalov 2018; Evensen et al. 2017; Skår et al. 2018).

GRAVRÄTT OCH ÅTERUPPLÅTANDE AV GRAVAR

Den förväntade framtida gravplatsbristen i Sverige kan förklaras utifrån de begravningstraditioner som finns i landet samt olika rättsligt förankrade regler och strukturer. De allmänna begravningsplatserna i Sverige har en regional och lokal anknytning, så till vida att de drygt 735 begravningshuvudmännen i landet enligt Begravningslagen (SFS 1990:1144) förväntas tillhandahålla tillräckligt många gravplatser för de som är folkbokförda i deras respektive geografiskt avgränsade område (Aggedal 2016, 13). Invånarna förväntas således i första hand begravas i

sin lokala hembygd eller stadsdel och en majoritet av begravingarna sker också i en lokal kontext, även om det inte är ovanligt att en viloplats väljs bortom bostadsorten (Marjavaara 2017). För att tillgodose en ökande efterfrågan på gravplatser för olika trossamfund, och därmed uppfylla Begravningslagen (SFS 1990:1144), har många begravningshuvudmän valt att inrätta särskilda kvarter för olika religioner på redan existerande begravningsplatser. För vissa trossamfund är det viktigt att nya gravar etableras på platser som tidigare inte använts till gravsättning.

I Sverige tillämpas gravrätt. Gravrätt är den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning (SFS 1990:1144 1 kap. 1 §). Gravrätten är med andra ord ett avtal mellan gravrättsinnehavaren och den som förvaltar begravningsplatsen. Sedan 1964 är gravrätten kostnadsfri de första 25 åren efter gravsättning, men beroende på val av gravskick så kan lokala förvaltningar ta ut en avgift som t ex täcker kostnaden för namnbricka i en askgravlund. I flera länder tillämpar man så kallad *evig gravrätt* (Nordh et al. 2021). Det innebär att gravrättsinnehavaren äger platsen på obestämd tid, vilket förklarar varför man i länder så som t ex Storbritannien kan se ”övergivna” gravar där vegetationen dolt spår av gravvården. I den svenska kontexten är det viktigt att poängtera att det internationella begreppet evig gravrätt, inte ska blandas ihop med evig gravfrid.

Som specificerat i Begravningslagen (SFS 1990:1144) får en gravrätt upplåtas för en viss tid, men det är även möjligt att upplåta den *för alltid*. Numera är det i Sverige ytterst ovanligt att gravar upplåts *för alltid*, men det finns exempel där detta praktiseras och det finns gamla gravrätter (avtal) som påverkar utveckling och skötsel av dagens begravningsplatser. Hur lång gravrätten ska vara är inte en självklarhet. I slutet på 1990-talet, inför att staten och kyrkan skulle separeras, framkom enligt propositionen ”Staten och trossamfunden” (Proposition 1998/99:38) att vissa trossamfund upplevde det problematiskt att gravrätten var kostnadsfri enbart de första 25 åren, eftersom graven enligt

deras tro bör vara för evigt vilket skulle medföra en kostnad för gravrättsinneharen. När upplåtelse tiden närmar sig sitt slut finns det vanligtvis möjlighet för gravrättsinnehavaren att förnya gravrätten alternativt avsluta den. I samband med att gravrätten återlämnas genomförs en kulturhistorisk utredning och gravvården (gravstenar, kors eller liknande) kan tas bort, men kvar i marken ligger de mänskliga kvarlevorna. Bedöms gravstenen som kulturhistoriskt intressant kan den få stå kvar och den lokala förvaltningen får överta ansvaret för skötseln. Även om Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) skyddar gravvårdar som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla, så tas ändå majoriteten av gravvårdarna bort i samband med att gravrätten återlämnas. Det visuella uttrycket på begravningsplatsen ändras och historiska spår suddas ut när gravvårdarna försvinner. Privatpersoner, såväl som samhället i övrigt, mister således en del av sitt kulturarv (Wegerup 2020).

En gravrätt som är återlämnad kan, om yttre omständigheter så som markförhållanden, ledigt utrymme i graven, djup på tidigare gravsättning eller liknande tillåter, återupplåtas. Detta får ske tidigast efter 25 år från sista gravsättningen. Återupplåtande av gravplatser är enligt Begravningslagen (SFS 1990:1144) alltså fullt möjligt, men problematiskt för vissa trossamfund (House et al. 2023). Hur själva återanvändandet går till skiljer sig mellan olika länder. Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation har tagit fram ett dokument om hur gravgrävande och återupplåtande av gravar ska gå till för att säkra både gravfrid och anställdas arbetsmiljö. Enligt instruktionerna ska till exempel en påträffad orörd kista alltid lämnas intakt. Eventuella ben- eller kistresten som påträffas i samband med gravgrävningen ska behandlas respektfullt och återbegravas under den nya kistans placering (Arvidsson 2016).

GRAVFRID I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

I Sverige råder *evig gravfrid* och grundtanken är att lämningarna efter en avliden individ ska få vila i frid, men vad som i praktiken menas med

evig är oklart. Det har funnits och finns en praxis att gravar återanvänds (i mer modern tid genom att gravrätten återupplåts) efter det att den begravda kroppen förmultnat (Hagberg 1937, 249–250). Allt sedan tidigt 1000-tal då kristendomen spreds i Skandinavien har kistbegravningar på den intill kyrkan liggande kyrkogården varit praxis. I några av tidigaste nedtecknade lagarna, de tidig-medeltida landskapslagarna, fredades de avlidnas viloplats rättsligt och hårda straff utdöms för likskändning eller stöld ur gravar (Aggedal 2016; Nilsson 1989). Även efter reformationen och brytningen med den katolska kyrkan har kyrkogården lyfts fram som den viktigaste begravningsplatsen, även om det kunde finnas praktiska skäl att begrava individer på till exempel krigsfält eller till havs. Kyrkogårdarna skulle vara inhägnade och hållas väl, för dem som vilade på platsen. Det hände dock att lagen inte följdes och i domböcker finns till exempel fall som handlar om stöld, gravplundring, fest eller försäljning på kyrkogårdar. Rättsfallen förmedlar bilden att kyrkogården *förväntades* vara en lugn och helgad plats för dem som vilade där (Baelter 1838, 788).

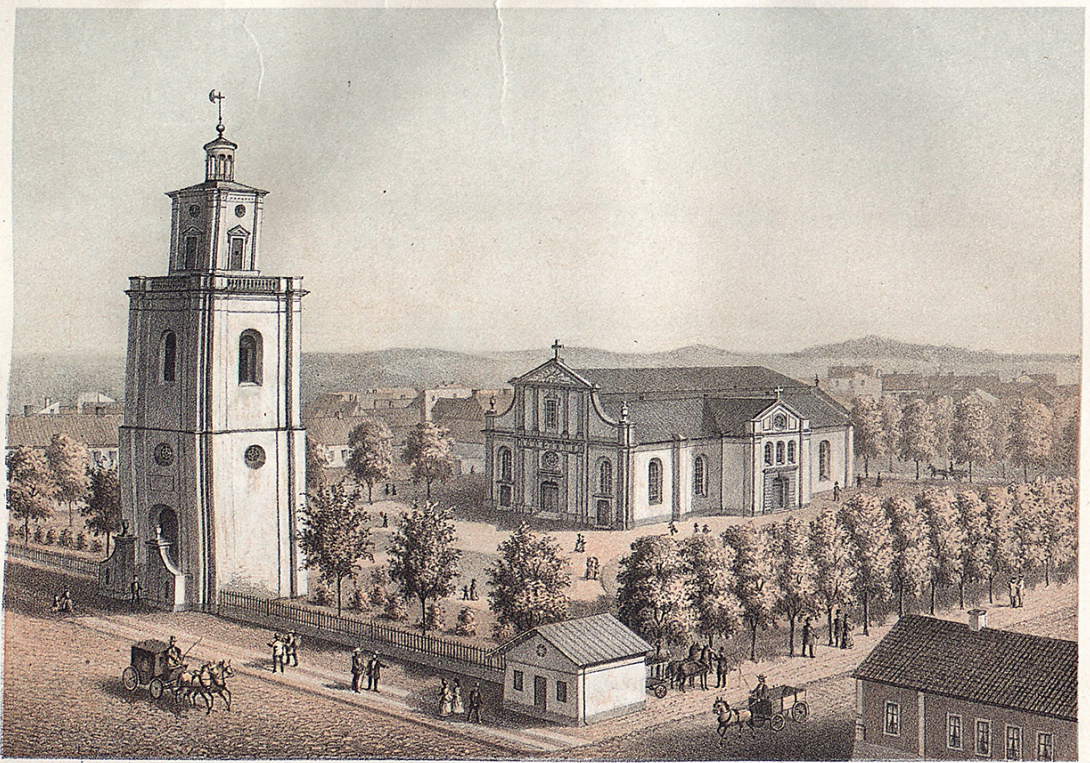
Fram till 1700-talet var kyrkogårdarna oftast indelade i rutor, en för var gård eller hemman i socknen. Där begravdes gårdens husbonnsfolk och även tjänstefolk som bott på platsen. Om en besökare avled kunde även denne begravas i gårdens ”ättehage” på kyrkogården (Hagberg 1937, 247). Det finns i litteraturen tidiga exempel på hur det kunde uppstå platsbrist på en gårds gravplats och att någon tvingades gräva en ny grav för kort tid efter sista gravsättningen, vilket kunde resultera i obehagliga upplevelser eller dålig lukt. Man ville att de döda skulle få ligga till ro till ”dess förgängelsen på dem utöfvat sitt fulla välde” (Hagberg 1937, 249–250). De ben som hittades när en grav öppnades skulle helst grävas ner djupt under den nya kistan. Under sena 1700-talet och tidiga 1800-talet blev platsbrist ett mer allmänt problem. Situationen kunde försämrats under perioder med högre dödlighet men även den allmänna befolkningsökningen gjorde sitt till. Ett sätt att lösa problemet var att ändra på hur gravplatserna var fördelade på kyrkogårdarna. Redan 1731 övergick Forssa socken i

Hälsningland till att jorda de avlidna i rader, ”för varv”, allt eftersom dödsfallen ägde rum (Hagberg 1937, 250). Under följande århundrade följde allt fler församlingar efter och i den ”allmänna linjen” begravdes de avlidna i den ordning de dog. Syftet med allmänna linjen var att minska risken för att öppna gravar för tidigt, men det var en stor förändring av begravningstraditionen som inte genomdrevs utan motstånd i bygderna (Hagberg 1937, 252). För de mer välbärgade fanns alltid möjligheten att betala för en gravrätt, en enskild eller familjegrav. Gravarna utmed allmänna linjen saknade gravrätt och därmed fanns där inte möjligheten att välja att begravas brevid en familjemedlem. Först 1964 infördes gravrätt för samtliga gravar och allmänna linjen avskaffades (Aggedal 2016, 36).

Under sekelskiftet 1700/1800 blev planeringen av begravningsplatser en fråga för stadsplanering, vilket hade ett samband med att städernas befolkning ökade. Diskussionen kom att handla om befolkningens hälsa och en oro för smittspridning och dålig lukt på begravningsplatserna (Johnson 2008). Det beslöts att begravningsplatser skulle anläggas utanför städerna där det var möjligt. Flera av de gamla kyrkogårdarna inne i städerna kom med tiden att användas mer som parker, gravvårdarna togs bort liksom murarna kring de gamla kyrkogårdarna (se Figur 1). Idag finns i våra städer flera mindre parker som har en historia som begravningsplats och där både gravfriden och Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) skyddar platsen.

Ytterligare en förändring som fick stor betydelse för diskussionen om evig gravfrid och den rumsliga planeringen av begravningsplatser var eldbegängelse (kremering) som lyftes fram som ett alternativ till kistgravsättning under första halvan av 1900-talet. Även denna utveckling drevs av en oro för hälsoriskerna med jordbegravningar (Aggedal 2016, 44). Även askan kom då också att inkluderas i lagstiftningen för evig gravfrid (se Figur 2). Under senare delen av 1900-talet anlades på många begravningsplatser minneslundar och på senare tid har flera begravningshuvudmän anlagt askgravplatser och askgravlundar.

Evig gravfrid, eller griftefrid, har således i andemening varit en del av

Kjellberg & Anströms förlag.

T. A. Schultze & Seedorff, Stockh.

S:T OLAI KYRKA I NORRKÖPING.

Figur 1. Under tidigt 1800-tal kom många städer att anlägga begravningsplatser i ytterområdena och de tidigare centralt placerade kyrkogårdarna fick nytt liv som parker. I bokverket Märkligare svenska kyrkor från 1874 finns flera illustrationer som fångar den nya ordningen. Exempelvis slutade man i Norrköping använda kyrkogården vid S:t Olai kyrka under tidigt 1800-tal, gravvårdar togs bort, liksom muren som omgav kyrkogården och träd planterades. Figuren är tillgängliggjord via Umeå universitetsbiblioteks digitala samlingar.

svensk lagstiftning länge, men först i 1864 års strafflag går begreppet att hitta under 11:te kapitlet, vilket handlar om fridsbrott.

Störer man griftefrid, i ty att man olofligen upptager eller eljest misshandlar lik, som i graf lagdt är; dömes till fängelse i högst sex månader eller straffarbete i högst två år. Misshandlar man obegräfwet lik; straffes med böter, dock ej under tjugofem Riksdaler, eller fängelse i högst sex månader.

(Strafflagen 1864, 11:§4.)

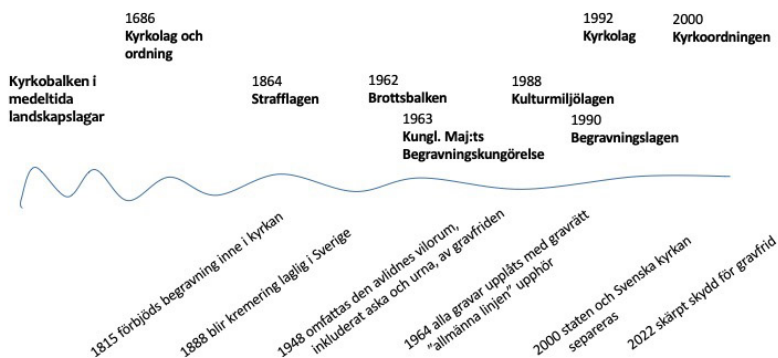
År 1948 ändrades lagrummet till att även omfatta den avlidnes vilorum dvs. graven som sådan, inkluderat aska och urna. Lagstiftningen kom att anpassas till en förändring i praxis, då allt fler under de föregående decennierna valde kremering. 1864 års strafflag har sedan 1962 ersatts av Brottsbalken (SFS 1962:700) där formuleringen blev:

Den som obehörigen flyttar, skadar eller skymfligen behandlar lik eller avlidens aska, öppnar grav eller eljest gör skada eller ofog på kista, urna, grav eller annat de dödas vilorum eller på gravvård, döms för brott mot griftefrid till böter eller fängelse i högst två år.

(SFS 1962:700, 16 kap. 10 §)

I formuleringen ovanför inkluderas alltså begravningsplatser.

Gravfrid berördes också i § 31 i Kungl. Maj:ts Begravningskungörelse (1963:540). I linje med gravfriden står det att *”Stoft som har gravsatts på en allmän begravningsplats får inte tas upp utan tillstånd av den som förvaltar begravningsplatsen.”* Det står vidare att tillstånd endast får ges *”om det föreligger särskilda skäl.”* Under § 32 andra stycket hittar vi en intressant formulering *”Då gravrätten har upphört, får den som förvaltar begravningsplatsen flytta urnor som finns inom området till sådant djup att marken på nytt kan tas i anspråk för gravsättning.”* När nuvarande begravningslag (SFS 1990:1144) togs i bruk på 1990-talet så försvann sista ordalydelsen. Vi tolkar ändringen som att det skett en viss begränsning i möjligheten till flytt av aska eller urna, från att vara något som huvudmannen kunde besluta om för att lämna plats till nya gravsättningar enligt Kungl. Maj:ts Begravningskungörelsen, till att enbart tillåtas om särskilda skäl finns i nu gällande lag. I Begravningslagen (SFS 1990:1144) står det också att om en grav saknar gravrättsinnehavare så ska gravplatsen oavsett *”förbehållas den avlidne under minst 25 år”* något som vi tolkar anspelar på gravfriden, dvs. graven ska inte återupplåtas de 25 första åren utan vila i frid. I Figur 2 lyfter vi fram en rad årtal, lagar och händelser som vi presenterat i ovanstående avsnitt.

Figur 2. En tidslinje som lyfter fram viktiga årtal, lagar och ändelser kopplat till begravningsplatsen och evig gravfrid.

GRAVFRID I SAMTIDEN

År 2022 görs ett tillägg till existerande brottsbalk, det blir då möjligt att dömas för grovt gravfridsbrott (SFS 2022:607). I samband med tillägget ändras även ordalydelsen *griftefrid* till det mer tidsenliga *gravfrid*. Skärpningen 2022 kom efter några uppmärksammade mordfall där förövaren på olika sätt begått våld mot offrets lik i avsikt att dölja bevis. I vår samtid har Sverige även lagstiftat om skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia (SFS 1995:732). Nyligen prövades lagen efter att två dokumentärfilmskapare dykt och filmat i det gravfridsfredade katastrofområdet där 852 personer miste livet när passagerarfartyget Estonia sjönk 1994. Personerna blev dömda av både Göteborgs tingsrätt (mål 2415/22) och Hovrätten för västra Sverige (mål B 5637–22) för att ha stridit mot lagen. Det framhölls i tingsrättens dom att ”Skyddet för gravfriden väger starkare än intresset till skydd för yttrande- och informationsfrihet” (mål 2415/22). I vår samtid har även förstörelse och klotter skapat debatt. Skador på kulturhistoriska samt konstnärliga värden på begravningsplatserna kan idag betraktas som försvärande omständighet när rätten gör en

bedömning om brott mot gravfriden (Proposition 2021/22:195: *Skärpt straff för gravfridsbrott*).

Även om gravfriden är stark finns det tillfällen där gravfriden inte råder. Ett exempel som nyligen publicerats i media (Malmén 2023) är högsta domstolens beslut att en 28 år gammal grav får öppnas för att den avlidne ska faderskapstestas. Ett annat uppmärksammat fall är flytten av Kiruna där både ett kolumbarium och en minneslund ska flyttas under 2025 och 2026 (Ottestig 2020). Processen runt detta är studerat i forskningsprojektet "Ett mobilt Nekropolis: Potential, effekter och betydelse av storskalig förflyttning av mänskliga kvarlevor i Sverige" (se Wingren 2024 i denna bok). Båda ovanstående exempel utgör undantag och avsteg från gravfriden. Andra tillfällen när gravfriden inte tillämpas är på de platser där länsstyrelsen givit tillåtelse till att sprida aska i naturen. Det är betydelsefulla platser för den avlidne eller dess familj, men där råder ingen gravfrid. Det vore så klart en omöjlighet att skydda alla platser där man tillåter privatpersoner att sprida aska, men vi reflekterar över betydelsen av gravfriden och ifrågasätter hur gravfriden ska tolkas och praktiseras.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Genom att studera hur begreppet evig gravfrid har utvecklats i ett historiskt perspektiv så långt som tillbaka till landskapslagarna kan vi konstatera att det finns kontinuitet i lagstiftningen. En kontinuitet som skyddar de dödas vilorum, vare sig det är till havs, så som skyddet för gravfriden vid Estonia, eller på land på våra begravningsplatser. Vi reflekterar dock över att det i modern tid finns situationer där gravfriden inte råder. Gravfriden gäller framför allt under marknivån där stoft eller aska är begravt, men den påverkar såklart vad som är möjligt att företa ovan jord. Betyder gravfriden att en plats på sätt och vis blir fredad och oföränderlig i alla framtid? I sådana fall, hur väl stämmer det med rådande tankar om hållbarhet?

Både begreppen gravrätt och gravfrid berör i sina definitioner en

tidsaspekt. Gravrätt för 15, 25, 50 år eller för ”alltid” och ”evig” gravfrid. Men det råder en oklarhet i vad denna tidsaspekt innebär. Vad betyder för alltid? Kan man över huvud taget ha lagar som gäller i evighet? Ibland pratar man om döden i biologiska termer (när döden inträffade), och ibland i kulturella termer (när minnen av den döda försvinner vilket ofta inträffar 2–3 generationer efter den biologiska döden). Vi uppfattar gravfriden, som ett sätt att värna om den avlidna efter den kulturella döden. I historiska dokument som vi refererar till verkar det som att gravfriden är mer tidsbegränsad, så som uttryckt i Hagberg (1937) till dess att ”förgängelsen utöfvat sitt fulla värde”.

I jämförelse med andra Europeiska länder så är tillämpningen av den Svenska gravfriden relativt unik. I flera länder är det t ex möjligt att dela aska, ta med den hem, begrava den i trädgården eller vid en flytt ha möjlighet att ta med sig askan till den nya bostaden. Det är många etiska och juridiska frågeställningar kopplat till detta, men något som är säkert är att gravfriden begränsar dessa möjligheter och påverkar behovet för mer gravplatsmark i framtiden.

För att säkerställa gravplatser till alla och för att tillgodose olika önskemål gällande val av gravskick så tror vi att det i framtiden kommer att bli allt vanligare med flera gravskick och flera gravkvarter för olika trossamfund som tillåter olika uttryck. Begravningsplatsens roll som multikulturell och multifunktionell plats kommer med stor sannolikhet att öka pga ändrad befolkningssammansättning och förtätade stadsmiljöer (Grabalov och Nordh 2021). I Sverige finns det idag t ex bara ett kistkolumbarium och relativt få urnkolumbarium, kanske kommer vi att se fler av dessa i framtiden?

För att hushålla med gravplatsmark gravsätts det i olika djup beroende på vad markförhållandena möjliggör. I framtiden är det kanske nödvändigt att fylla upp marken och på så vis skapa nya jordlager och nya gravsättningsmöjligheter utan att behöva röra marken under med risk för att strida mot gravfriden. Kanske även äldre begravningsplatser hospitalkyrkogårdar, kolerakyrkogårdar och ödekyrkogårdar måste få nytt liv? Här är Bräcke kyrkogård på Hisingen i Göteborg ett bra

Figur 3 och 4. Bräcke ask-
gravlund,
Foto: Henrik Enarsson.

exempel. Bräcke upprättades som kolerakyrkogård på 1830-talet och var fram till 1886 en aktiv begravningsplats. I 2017 fick dock platsen nytt liv då Göteborgs begravningskommun anlade en ny askgravlund där, Figurer 3–4.

I dagsläget är det framför allt ett storstadsproblem med platsbrist på begravningsplatserna. Men platsbristen påverkar också kranskommunerna. I Skåne har det under de senaste två-tre åren varit en del skrivelser i dagstidningar om mindre kommuner som vill anlägga muslimska gravkvarter. Detta eftersom det muslimska gravkvarteret på Östra kyrkogården i Malmö börjar få ont om gravplatser. Skrivelserna har vittnat om spänningar och konflikter bland vissa lokalbor i kranskommunerna. Det målar upp en bild av ”vi och dom” och en rädsla för förändring av den svenska gravkulturen. Det är tydligt att frågan om begravningsplatserna väcker starka känslor och att flera diskussioner om gravfrid och återupplåtande av gravar kan förväntas i det mångkulturella samhälle vi idag lever i. Ett tecken på detta är att inte mindre än tre motioner till Kyrkomötet 2023 berör begravningsplatser (Nr. 25, 27 & 94).

Som vi redogjort för i kapitlet är det i Sverige, till skillnad från många andra länder, möjligt att återupplåta gravar. Även om lagtexten tydligt beskriver att det är straffbart att flytta eller skada ett lik eller en avlidens persons aska, så har vi i vår yrkesroll som forskare stött på att det råder lite olika praktik runt hur återupplåtande av gravar på begravningsplatser går till. Här behövs kunskapsspridning om hur evig gravfrid bör praktiseras för att uppnå en mer enhetlig begravningsverksamhet. Det kan också vara omständigheter som gör att det på äldre begravningsplatser är svårt att veta djupet på äldre gravar vilket gör att förvaltningen ibland påträffar benrester i samband med markarbete. Begravningslagen ställer krav på att de allmänna begravningsplatserna ska upprätta en gravkarta och att det ska föras gravbok eller gravregister. Detta underlättar framtidens gravsättningar betydligt. Det ska också nämnas att marken är ett ”levande” material och kvarlevor kan flytta sig pga nederbörd, tjäle etc. Även klimatförändringarna med

höjda havsnivåer, kraftiga regn och höjda temperaturer ställer stora krav på framtidens begravningsplatser. På grund av klimatförändringar kanske vi även måste göra avsteg från gravfriden i framtiden, kanske det blir fler begravningsplatser utöver minneslunden i Kiruna som behöver flyttas?

Avslutningsvis, den eviga gravfriden och den ofta mer tidsbegränsade gravrätten är två begrepp med historiskt djup. De har funnits med i lång tid men hur de praktiserats har varierat genom historien. I dagens samhället skulle man på ett sätt kunna säga att gravfriden och gravrätten håller liv i döden och gör den synlig i det offentliga rummet vilket anspelar på begravningsplatsen som ett gränsland mellan liv och död. För att utveckla begravningsplatserna med hänsyn till båda dessa begrepp finns det behov för mer forskning som undersöker möjligheter och begränsningar för framtidens begravningsplatser. På sikt kanske det även är dags för en översyn av existerande lagar som berör gravfrid och gravrätt.¹

REFERENSER

- Aggedal, J-O (2024). En blå kista i en äppelträdgård: en undersökning om icke traditionella platser för begravningsceremonier i Sverige på 2000-talet. I Marjavaara, R. (red.). *Dödens geografi*. Ymer – Svenska sällskapet för antropologi och geografi, s. 53–73.
- Al-Akl, N. M., Karaan, E. N., Al-Zein, M. S. & Assaad, S. (2018). The landscape of urban cemeteries in Beirut: Perceptions and preferences. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33; s. 66–74. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.04.011>
- Arvidsson, J. (2016). *Gravgrävning - riskbedömning, etiska aspekter och instruktioner för säker gravgrävning*. Svenska kyrkan.
- Baelter, S. (1838). *Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna*. Hesselberg.
- Beebejaun, Y., House, D., Jedan, C., Kmec S., Knapkog M., Maddrell, A., McClymont, K., Nordh, H., Venbrux, E., Priya Uteng, T., Westendorp M. & Wingren C. (2022). *A road-map for inclusive cemeteries and crematoria in diverse societies*. Report. University of Luxembourg.

- Długoński, A., Dushkova, D. & Haase, D. (2022). Urban Cemeteries - Places of Multiple, Diversity and Challenges. A Case Study from Łódź (Poland) and Leipzig (Germany). *Land*, 11(5): s. 677. <https://doi.org/10.3390/land11050677>
- Evensen, K. H., Nordh, H. & Skaar, M. (2017). Everyday use of urban cemeteries: A Norwegian case study. *Landscape and Urban Planning*, 159; s. 76–84. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.019>
- Goh, H. C. & Ching, F. E. (2020). Acceptable use of Chinese cemeteries in Kuala Lumpur as perceived by the city's residents. *Urban Forestry & Urban Greening*, 55, 126837. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2020.126837>
- Gabalov, P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33; s. 75–79. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2020.126837>
- Gabalov, P. & Nordh, H. (2021). The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from Oslo and Copenhagen. *Planning Theory & Practice*, 23(1): s. 1–18. <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1993973>
- Hagberg, L. (1937). *När döden gästas. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Wahlström & Widstrand.
- House, D., Beebejaun, Y., Maddrell, A. & McClymont, K. (2023). Temporalities of cemeteries: the tensions and flows of perpetuity and change in 'slow' places. *Mortality*, s. 1–16. <https://doi.org/10.1080/13576275.2023.2170218>
- Kjellin, K. H., Sandberg, A. & Sjöberg, L. (2021). *En "riktig" begravning: Förändringar i begravningsseden inom Svenska kyrkan 2010–2010*. Stockholm
- Kowarik, I., Buchholz, S., Von Der Lippe, M. & Seitz, B. (2016). Biodiversity functions of urban cemeteries: Evidence from one of the largest Jewish cemeteries in Europe. *Urban Forestry & Urban Greening*, 19; s. 68–78. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.06.023>
- Lai, K. Y., Scott, I. & Sun, Z. (2019). Everyday Use of the City Cemetery: A Study of Environmental Qualities and Perceived Restorativeness in a Scottish Context. *Urban Science* [Online], 3. <https://doi.org/10.3390/urbansci3030072>
- Maddrell, A., McNally, D., Beebejaun, Y., McClymont, K. & Mathijssen, B. (2021). Intersections of (infra)structural violence and cultural inclusion: The geopolitics of minority cemeteries and crematoria provision. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 46(3); s. 675–688. <https://doi.org/10.1111/tran.12437>

- Malmén, J. (2023). 28 år gammal grav ska öppnas för faderskapstest. <https://omni.se/28-ar-gammal-grav-ska-oppnas-for-faderskapstest/a/JQmjMb>. *Omni*. 12 december.
- Marjavaara, R. (2017). Selecting a place of rest after a life on the move: determinants of post-mortal mobility in Sweden. *Applied Mobilities*. 2(2); s. 166–181. <https://doi.org/10.1080/23800127.2017.1326779>
- Nilsson B. (1989). *De Sepulturis: Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Almqvist & Wiksell.
- North, H., House, D., Westendorp, M., Maddrell, A., Wingren, C., Kmec, S., McClmont, K., Jedan, C., Priya Uteng, T., Beebeejaun, Y. & Venbrux, E. (2021). Rules, Norms and Practices – A Comparative Study Exploring Disposal Practices and Facilities in Northern Europe. *OMEGA*, 88(1): s. 171–199. <https://doi.org/10.1177/003022282110421>
- North, H., Stahl Olafsson, A., Kajosaari, A., Præstholm, S., Liu, Y., Rossi, S. & Gentin, S. (2022). Similar spaces, different usage : A comparative study on how residents in the capitals of Finland and Denmark use cemeteries as recreational landscapes. *Urban Forestry & Urban Greening*, 73, 127598. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127598>
- North, H., Wingren, C., Uteng, T. P. & Knapskog, M. (2023). Disrespectful or socially acceptable? – A nordic case study of cemeteries as recreational landscapes. *Landscape and Urban Planning*. 231. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104645>
- Ottestig, J. (2020). Gravfriden störs när Kiruna kyrka flyttas. <https://www.dagen.se/nyheter/2020/11/16/gravfriden-stors-nar-kiruna-kyrka-flyttas/>. *Dagen*. 16 november.
- Petersson, A. & Wingren, C. (2011). Designing a memorial place: Continuing care, passage landscapes and future memories. *Mortality*, 16(1): s. 54–69. <https://doi.org/10.1080/13576275.2011.536369>
- Proposition 1998/99:38. *Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.*
- Proposition 2021/22:195: *Skärpt straff för gravfridsbrott*
- Quinton, J. M. & Duinker, P. N. (2019). Beyond burial: researching and managing cemeteries as urban green spaces, with examples from Canada. *Environmental Reviews*, 27(2): s. 252–262. <https://252-262.doi.org/10.1139/er-2018-0060>
- Rae, R. A. (2021). Cemeteries as public urban green space: Management, funding and form. *Urban Forestry & Urban Greening*, 61: 127078. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127078>

- Reimers, E. (1999). Death and identity: Graves and funerals as cultural communication. *Mortality*, 4(2): s. 147–166. <https://doi.org/10.1080/713685976>
- Schönbäck, H., (2008). *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830. Arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Doktorsavhandling. Uppsala universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A171888&dswid=6177>.
- SKKF (2022). Kremationsstatistik 2022. Sveriges kyrkogårds och krematorieförbund. <https://skkf.se/wp-content/uploads/2023/04/SKKF-Krem-statistik-2022.pdf> (Hämtad 2024-12-20)
- Skår, M., Nordh, H. & Swensen, G. (2018). Green urban cemeteries: more than just parks. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11(3): s. 362–382. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1470104>
- SFS 1990:1144. Begravningslag. http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?fritext=1990%3A1144&cuph=false&post_id=14 (Hämtad 2023-12-20).
- SFS 1962:700. Brottsbalk. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ (Hämtad 2023-12-20).
- SFS 1988:950. Kulturmiljölag. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolaag-1988950_sfs-1988-950/ (Hämtad 2023-12-20).
- SFS 1995:732. Lag om skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1995732-om-skydd-for-gravfriden-vid-vraket_sfs-1995-732/. (Hämtad 2023-12-20).
- SFS 2022:607. Lag om ändring i brottsbalken <https://svenskforsfattningssamling.se/sites/default/files/sfs/2022-05/SFS2022-607.pdf> (Hämtad 2023-12-20).
- Wegerup, J. (2020). Bevara vårt kulturarv – viktigare än menkonst. *Expressen*, 3 Januari.
- Wingren, C. (2024). Hur går flytten av en begravningsplats och evig vila ihop? - exemplet Kiruna. I Marjavaara, R. (red.). *Dödens geografi*. Ymer – Svenska sällskapet för antropologi och geografi, s. 247–269.

Finansiering: Projektet är delvis finansierat av Formas, diarienummer 2023-00440.

